

ТЕРНОПІЛЬСЬКА ОБЛАСНА ОРГАНІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО
ТОВАРИСТВА ОХОРОНИ ПАМ'ЯТОК ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ

ДО 500-РІЧЧЯ
ВИНИКНЕННЯ
УКРАЇНСЬКОГО
КОЗАЦТВА

МАЛЕВИЧ А. П.

ДМИТРО
ВИШНЕВЕЦЬКИЙ
(ЗВАЙДА)

16 липня 1990 року Верховна Рада нашої республіки прийняла важливої ваги і історичного значення документ — Декларацію про державний суверенітет України. Ця дата проголошення незалежності України збігається з дуже важливою подією в житті українського народу — 500-річчям виникнення Запорізької Січі, яка є праматір'ю української державності.

На жаль, до наших днів збереглося дуже мало історичних документів про життя перших запорожців, а в таких випадках є багато припущень, доміслів. Доповнюють їх створені народом легенди, перекази, пісні, думи, оповіді.

Хто ж був першим організатором українського козацтва?

Український історик, дослідник Запоріжжя, академік АН УРСР Дмитро Іванович Яворницький у своїй праці «Історія Запорозького козацтва» твердить, що «початок організації запорозького козацтва міг виникнути лише з появою на низу ватажка козаків, який уперше об'єднав їх для спільної мети: боротьби з мусульманами і поклав початок їхній столиці, названій «Січчю». Першу спробу щодо цього зробив славнозвісний князь Дмитро Вишневецький (Байда)».

Такої ж думки були і М. Костомаров, М. Грушевський та сучасні українські історики В. Гуслистий і М. Котляр. Отже, засновником Хортицької Січі, гетьманом запорозьких козаків був наш земляк Дмитро Іванович Вишневецький (Байда).

М. Грушевський зазначає, що він був «першим гетьманом України в 1550—1563 рр.». У своїй праці «Історія Запорізьких козаків» Д. Яворницький пише: «Виникнення, заснування та історія Хортицької Січі тісно пов'язана з історією і подвигами вождя козаків князя Дмитра Вишневецького, відомого в козацьких думках і піснях під іменем козака Байди».

Дмитро Вишневецький походить з відомих на Україні князів Вишневецьких, які колись були гарячими патріотами України] віри православної, а потім стали зрадниками свого народу і римокатолицькими фанатиками. [Рід князів Вишневецьких був старшою лінією князів Збаразьких, нащадків князя Федька Несвизького, героя повстання під прапором Свидригайла. Це був багатий княжий рід, гніздом якого були два міста — Збараж і Вишнівець. Дмитро був старшим сином князя Івана, старости черкаського. Суспільний статус і маєтність його належали до середнього рівня. Він був власником сіл на Збаражчині і Кременеччині: Кушлина, Вікнин, Підгаєць, Таража, Крутнева, Лопушне. В 1540 році розпочав свою політичну кар'єру звичайним козакуванням, як усі синки вельмож. Але він не закинув козацтва, як це робили інші, щоб зайнятися «панськими ділами» — збільшувати свої маєтки. Князь Дмитро Вишневецький, навпаки, зв'язав свою долю з козацщиною. З любов'ю ставився до простих козаків, користувався на Січі авторитетом] шаную. Д. Яворницький характеризував його «як справжнього козака знаменитого вождя свого часу».

Йому довелося жити, боротися і діяти у важкі часи лихоліття. Майже щороку татарські орди нападали на Україну, зокрема на Волинь і Поділля: вогнем і мечем нищили наш край, гнали у ясир наших дівчат. Щоб потім продавати у Кафі, а з хлопців-підростків ростили яничар. Дмитро Вишневецький повністю віддається боротьбі з ордою. Князя не задовольняє оборонна боротьба, яку вели прикордонні старости і магнати. Він прагне іншого — «наступити ногою на саму пашу бусурманського лева». Метою свого життя ставить — знищити ногайсько-кримську орду, оволодіти чорноморським узбережжям, побудувати на Дніпрових берегах фортецю, щоб захистити життя південних мешканців України. Як пише М. Костомаров, на початку 1550 року на острові Хортиця був збудований міцний замок. Звідси козацтво робить численні походи на татар. Це була Хортицька Січ. Назва «Січ» походить від «сікти», що означало укріплення.

Восени 1556 року козаки, очолювані Вишневецьким, напали на Аслан Кермен, здобули замок, забрали гармати і перевезли до Хортиці, до свого замку. Розгніваний хан в січні 1557 року вирушив з великим військом на Хортицю. 24 дні тривала облога козацької фортеці, але татарам не вдалося її здобути.

Влітку 1557 року турецька орда знову підійшла до Хортиці і обложила козацьке військо. Князь звертається до польського короля Сігізмунда—Августа та до великого литовського князя допомогти йому провіантом, але вони відмовились. Не маючи підтримки, Вишневецький пішов на Україну.

Очевидно, причиною відмови польського короля Сігізмунда-Августа допомогти козакам у боротьбі з татарами і нетривких надій на допомогу Туреччини було те, що Вишневецький увійшов у зносини з російським царем. У травні 1557 року гетьман написав цареві листа про перемогу козаків і запевнив його, що «кримчани не підуть війною», а у вересні 1557 року відправляє послом у Москву козацького отамана Єськовича з проханням прийняти князя під царську службу. Іван IV оголосив про свою згоду. В 1558 році після того, як турки в союзі з татарами несподівано напали на Вишневецького, цар розпорядився віддати польському королю, з яким росіяни уклали договір, Черкаси і Канів, а самому їхати в Москву, на що Вишневецький погодився. Російський цар прийняв його з великими почестями. Дав йому гроші і місто Бельов з усіма його волостями і селами у вотчину. Але гетьмана мало цікавили подарунки. З великою радістю сприйняв він наказ про похід на Астрахань, Кабарду. А потім повз Азов пішов на Дніпро. Виконуючи царський наказ, Вишневецький зупинився під Перекопом.

Кримський хан, сповіщений польським королем про похід Вишневецького, налякавшись, відійшов у глиб півострова. Дмитро Вишневецький піднявся до Хортиці. З'єднавшись із стрільцями дяка Ржевського, вирішив відправитися у Крим, щоб остаточно розправитися з ханом. Але несподівано прибув царський посол з наказом повернутися в Москву. Розчарований Дмитро Іванович підкоряється наказу і цілу зиму перебуває у Бельові.

У 1559 році Вишневецький розбиває кримчаків під Азовом і повертається на Хортицю, «звільнивши безліч християнських полонених».

Дмитро Вишневецький все більше розчаровується у своїх сподіваннях на царську допомогу по обороні півдня України: до того ж йому дуже не сподобалися жорстокі відносини царя Івана Грозного з боярами. Тому, перебуваючи в урочищі Монастирищі, поблизу о. Хортиці (1561 рік), проводить переговори з польським королем Сігізмундом-Августом. Король запрошує його до Кракова. Тут дуже ласкаво приймає, а під час хвороби його лікують королівські лікарі. У 1563 році він укладає союз з польським королем.

Як пише Яворницький, «князь дуже постарів, що ледь міг сидіти на коні, але дух героїзму в ньому не згасав. Тепер у нього виник ще один план — стати господарем Молдавії і спільно з нею боротись з татарськими наїзниками.

Але турецький ставленик на молдавський престол Томша підступно захопив хворого князя з його супутником П'ясецьким, перебивши його невеликий загін і передав їх султанові СЕЛЕМІ II. Султан пропонує Вишневецькому прийняти магометанство. Однак Вишневецький з огидою відкидає цю пропозицію. Тоді султан наказує кинути полонених живими з високої вежі на залізні гаки, вмуровані в стіну по шляху з Константинополя в Галету. П'ясецький загинув, а Вишневецький зачепився ребром і висів три дні на гаку, прокладаючи Магомета та його султана. Не стерпівши такого коштунства, турецький вартовий вбиває Дмитра Байду.

Смерть Дмитра Вишневецького детально описав французький посол у Константинополі, бо він це бачив на власні очі і доніс це своєму уряду в 1564 році, називаючи його «бідним Дмитрашкою».

Польський письменник XVI століття Леонард Горецький про смерть Байди додає, що «він помер лютою смертю», а за словами письменника Несецького, турки, розлютившись на Вишневецького, вийняли з нього, ще живого, серце, порізали на шматки, поділили між собою і з'їли, сподіваючись стати такими ж мужніми, яким все життя був Вишневецький.

Під час численних походів Дмитро Вишневецький (Байда) вивчив усю нижню течію Дніпра й правобережжя Дону та допоміг укладачам географічної карти Півдня України. Ось чому ім'я Д. І. Вишневецького увійшло в історію відкриття басейну Дніпра й Дону.

Шлях, прокладений князем Дмитром Вишневецьким, козаки не забули і в 1568 році знову повернулися на Низ. Тут займалися промислами і обороняли південь України від несподіваних нападів кочівників.

Вістка про страшну мученицьку смерть Байди-Вишневецького швидко дійшла до України. Вона зворушила серця багатьох народних співців, які склали пісню про Байду, що розповсюдилася по всій українській території, від Галичини до Поволжя. У різних варіантах дійшла вона до нас. У народній думі називають Вишневецького Байдою, «Байда», «байдак» (від тюркської) — нежонатий, бурлака. У пісні на місці історичної постаті князя-магната поет за краще вважав змалювати типову фігуру гуляки-козака, що невідомо яким способом опинився у Царгороді і пиячить тут. Залишаючи поза увагою реальне життя Вишневецького, пісня оспівує виключно його героїчну смерть.

Порівнюючи українську пісню з аналогічними творами болгарської і сербської героїчних пісень, слід підкреслити самостійність самої теми

2. Надгробний пам'ятник на могилі князів Вишневецьких — Мнішків у Вишнівці.

в українській пісні — зневаги до смерті. Тоді, як в південно-слов'янських піснях славиться кмітливість героя, Байда гине, але не здається, не зраджує ні України, ні народу.

Ось один з варіантів цієї пісні:

В Царгороді на риночку
Ой п'є Байда мед-горілочку;
Ой п'є Байда та не день, не два,
Не одну нічку, та й не годиничку.
Цар турецький к нему присилає
Байду к собі підмовляє:
Ой ти, Байдо, ти славнесенький,
Будь мені лицар та вірнесенький:
Візьми в мене царівночку,
Будеш паном на всю Україночку!
Твоя, царю, віра проклятая,
Твоя царівночка поганая.
Ой крикнув цар на свої гайдуки:
«Візьміть Байду добре в руки,
Візьміть його, повисіте,
На гак ребром зачепіте!».
Ой висить Байда, та й кивається,
Та й на свого джуру поглядається:
«Ой джуро ж мій молоденький,
Подай мені лучок та тугенький»,
Ой, бачу я три голубочки —
Хочу я убити для його дочки.
Ой, як стрілив — царя-цілив,
А царицю в потилицю,
А його доньку в головоньку.

Постать Дмитра Вишневецького в історії цікавила багатьох вчених. Про нього писали М. Костомаров, М. Грушевський, М. Аркас, Дм. Яворницький, В. Гуслистий, О. Касименко, М. Котляр, Ю. Мицик, І. Стожоренко та інші.

Відомий український композитор і історик Микола Аркас у своїй науковій праці «Історія України-Русі» (1908) цілий підрозділ назвав «Князь Дмитро Вишневецький—Байда» ...Три дні висів так, і хоч обіцяли йому і волю, і вільне життя, аби він відрікся своєї віри і потурчився, він не переставав улясти турків і їх віру. Якийсь турок стрільнув нарешті з лука і вбив Байду».

Довгі роки думка, що саме героїчні подвиги і смерть Дмитра Вишневецького народила думу про Байду, не викликала сумнівів ні в кого. Тільки в 1957 р. В. О. Голобуцький вирішив спростувати це твердження, зовсім логічне й природне. Він пише, що «благородні риси народного героя — незламна мужність, відданість народові і батьківщині, і презирство до смерті — уособлювані Байдою і були перенесені на магната Дмитра Вишневецького, що надихався у своїх діях корисливими інтересами феодала, запеклого ворога народного козацтва. (Голобуцький В. «Запорожское козацество». К., 1957, стр. 87).

У часи застою ця думка повторювалася в літературі і історії. Так,

у «Радянській енциклопедії історії України» читаємо: «Деякі історики ототожнювали Вишневецького з героєм популярної пісні про Байду — з козаком Байдою. Проте, є підстави вважати, що пісня існувала до Вишневецького, а варіант з його іменем виник пізніше») (т. 1, К., 1969, стр. 285).

У 1989 році вчені-історики, обговоривши це питання, прийшли до висновку про помилковість твердження В. О. Голобуцького. Доктор історичних наук Микола Котляр у статті «Байда-Вишневецький в поезії, історії», надрукованій в журналі «Наука і суспільство» №4 за 1989 р., стр. 57, пише: «Як бачимо, В. О. Голобуцький — історик-професіонал високого рівня, проте не фольклорист, дещо спрощено розумів тезу про народність дум чи історичних пісень: позаяк вони народні, то герої мають бути неодмінно з народу, найліпше — з народних низів. Але ж історія фольклористики переконує, що часто героями пам'яток усної народної творчості були феодали — ті, яким народ давав належне за їх боротьбу... Виключна мужність, звияга, презирство до смерті, виявлені Вишневецьким у ті страшні години, коли він, зачеплений за ребро, на гаку, неминуче зробили його героєм справді народної думи».

Смерть Дмитра Вишневецького (Байди) знайшла своє відображення і в інших творах української і іноземної літератури. О. Огоновський написав трагедію «Гальшка», в якій змальовує Дмитра Байду-Вишневецького, як героя, борця, християнина, патріота в боротьбі з ворогами України.

П. Куліш у драматичному творі «Байда» створив хвилюючий образ героя-патріота, який усе своє життя віддав народові, боротьбі за його визволення.

Минають роки, проходять десятиріччя, сотні років від дня мученицької смерті нашого земляка Дмитра Вишневецького, але пісня про Байду живе, переходить з покоління в покоління і кличе до подвигів в ім'я України, її незалежності і волі. Який живлющий дух творення, яка сила віри і неподоланності в образі Байди!

Населення Збаражчини, готуючись відзначити 500-річчя виникнення запорозького козацтва, проведе велике свято козацької звияги в кожному населеному пункті, особливо у старовинному Вишнівці. Тут буде насипана велика могила пам'яті з меморіальною дошкою на ній «Засновнику Запорізької Січі Дмитру Байді-Вишневецькому від дячких нащадків».

Виконком Вишнівецької селищної Ради народних депутатів одну з вулиць селища біля замку назвав іменем Байди Вишневецького. Вулиця його імені є у Збаражі, Старому Вишнівці, Вікниах та в інших населених пунктах району. Є вона і в Тернополі.

Великі релігійні торжества відбудуться у призамковій Вознесенській церкві селища Вишнівець, в якій молився і давав щедрі дари народній герої. На стіні церкви відкрито меморіальну дошку про перебування в ній Байди Вишневецького, Богдана Хмельницького, Максима Кривоноса, Т. Шевченка, М. Костомарова.

Народ наш живе, творить і пам'ятає своїх героїв. І в цьому його сила і міць.

1. Призамкові Вознесенська церква, в якій молився Дмитро Вишневецький.
Успенська князів

Тернопільська обласна організація
Українського общества охорони пам'яток
історії і культури
До 300-ліття виникнення українського козацтва
МАЛЕВИЧ А. П.
ДМИТРИЙ ВИШНЕВЕЦКИЙ

(Балад)
Тернопіль, Редакційно-видавничий відділ
облпографвидав 1990
Тернопіль, Редакційно-видавничий відділ
облпографвидав 1990
(На українському мові)

Редактор Л. І. Гудована
Оформлення художника М. Б. Цибулька
Художньо-технічний редактор М. Б. Цибулька
Коректор О. П. Котульська

Здано до складання 28. 08. 90. Підл. до друку
12. 09. 90. Літ. гарн. Вис. друк 5 м. друк. арк. 0,68.
5 м. фарб. відб. 1,36 Тираж 2500 пр. Вид. № 336.
Зам. 2093 Ціна 50 коп. Замовле.

Редакційно-видавничий відділ облпографвидав.
282001, Тернопіль, Куйбишева, 25.
Районна друкарня 283120 Козова, Дзержинського, 4

